

A tömegmédiá hatásainak köszönhetően a posztmodern ember külső szemlélőként tekint a politikai, illetve társadalmi problémákra.⁴⁸ Az elkényelmesedés, illetve életvitel megkönnyítése nem készíti az embert cselekvésre, véleménynyilvánításra, nem érzi szükségességét az események lefolyásába való aktív beavatkozásnak.⁴⁹

Ha a posztmodern ember nem lesz képes többé az emlékezetére hagyatkozni, ha elveszíti történelmi érzékét, ha nem lesz képes különbséget tenni a technikai, illetve az anamnetikus racionalitás között, akkor lassan saját technikai racionalitásának válik kiszolgáltatottjává, áldozatává. Amennyiben a történelmen belüli szenvedések elvesznek az anonim evolúció áramlatában, az ember csak szubjektum nélküli lényként fogja tudni szemlélni önmagát, „az evolúció hullámainak felszínén megcsillanó látszatként”.⁵⁰ Metz szavai nagyon szépen ragadják meg a posztmodern folyamatokban rejlő katasztrófa súlyát: „A katasztrófát elsősorban nem is maga a katasztrófa jelenti, hanem az, hogy már nem tudjuk katasztrófának látni, és fokozatosan saját pusztulásunk szemlélői leszünk.”⁵¹

A posztmodernizmus által hordozott katasztrófa lényege az emberre nézve az egyén és általában az ember lassú, de biztos, megállíthatatlan „eltűnéséként” ragadható meg. A technikai modernizációnak köszönhetően az ember önön eltűnésének válik szemlélőjévé és tanújává, amennyiben nem realizálja önmaga számára kellő időben helyzete súlyának komolyságát, ha nem szakít a jelenkorunkon eluralkodó kételyekkel és elbizonytalanodással, a problémákat marginalizáló és a megoldásokat figyelmen kívül hagyó szemlélettel, és nem sajátít el egy újfajta, merész, vállalkozó szellemű, megoldásokat kereső, önnön létfeltételeihez gondolkodólag viszonyuló magatartásformát.

The Image of the Postmodern Man

Keywords: postmodern, postmodern era, modern era, man, life problem

The definition of the postmodern man for a researcher is not an easy task to complete. Generally the easiest definition of the postmodern era is that the postmodern is the era after the modern era. Postmodernism is not a typical philosophical tendency. Postmodernism is not an interpretation made to fit an actual generally worked out and accepted definition, containing the absolute truth about questions rose by the life itself and accepted by everybody. This general definition is not a challenge for a thinker/ researcher of this era. Why is it so hard to talk, think or write about postmodernism? Why is it so hard to find a proper definition, a value, and a description of the postmodern? In this study, I would like to submit readers a sketch of the postmodern man, his problems, and open up the eyes of the readers to see and understand the contemporary questions that rise in this era.

⁴⁸ Vö. Hart: *i.m.* 40–45.

⁴⁹ Vö. Metz: *i.m.* 105.

⁵⁰ Vö. *uo.* 106–118.

⁵¹ *Uo.* 105.

SZEMLE

Folyamatos kezdet

Varga Péter András: *A fenomenológia keletkezése.*
L'Harmattan Kiadó, Bp. 2013. 270 oldal

A jelenkor francia és angolszász nyelvterületein eleven fenomenológiai diskurzusának száz éves hagyományát és nyelvezetét magában foglaló gyökerek feltárására vállalkozik a L'Harmattan Kiadónál 2013-ban megjelent *A fenomenológia keletkezése*. A mű, amelynek témája a szerző, Varga Péter András *The Formation of Husserl's Notion of the Philosophy* című doktori disszertációjának írása folyamán mintegy párhuzamos kutatási területként bontakozott ki, a Cogito Könyvek sorozatának IX. köteteként jelent meg, a szerző első önálló alkotásaként. A munka elsődlegesen történeti célkitűzése, hogy feltárja mindazokat a társadalmi és történeti folyamatokat, melyek révén a fenomenológia a Monarchia egy filozófiai csoportosulásából és néhány német egyetemi kisváros múlt századfordulós filozófiai kezdeményezéséből a kortárs nemzetközi filozófiai élet egyik meghatározó áramlatává vált. (Vö. 13.) Elmondhatjuk azonban, hogy a már így is bőségesnek ígérkező témaválasztás, mely abból a célból vállalkozik a fenomenológia Edmund Husserl-t megelőző szakaszának bemutatására, hogy azon keresztül mutasson rá a fenomenológiai fogalomtár összefüggő rendszerére, ezeken a lineáris összefüggéseken túllépve azon filozófiailag kevésbé termékeny eredményekre is felhívja a figyelmet, amelyek történeti összefüggései, összjátékai a fenomenológia szövevényesebb kezdeményeire mutatnak rá. Módszertani szempontból nem rejthető véka alá az a másodlagos célkitűzés sem, amellyel a szerző a magyar nyelvű

fenomenológiaértelmezéshez kíván hozzászólni azon értelmezésen keresztül, amelyet a legutóbbi idők analitikus-fenomenológiai vitái váltottak ki, leszűkítve ezzel a tradicionális fenomenológia mai nyelvhasználatban is használatos értelmét. A mű bevezetőjének módszertani tisztázása szerint a szerző vállalkozása közvetlenül filozófiai természetű, amely a történeti megközelítésmódon keresztül magát a fenomenológiát szeretné érthetővé tenni: filozófiatörténet és tisztán filozófiai gondolkodás szoros összefüggésének hangsúlyozásával Varga el akarja kerülni a filozófia által bevett rossz dichotómiát, miszerint a filozófiatörténet egyfelől teleologikus filozófiatörténet-írás lenne, másfelől azt pusztán problémátörténetként fognánk fel. (Vö. 15.) Fenomenológia és analitikus filozófia viszonylatában termékeny módszertani ötvözetnek tekinthető az a Fehér M. István által szorgalmazott fejlemény, amely a kontinentális hagyomány filozófiai szövegeinek szoros olvasását kívánja hasznosítani saját filozófiai problémáinak megoldására. Ennek a módszertannak a gyakorlásával remélhető a szerző értelmezése szerint a két „tábor” között mesterségesen fenntartott ellentét leomlása. (Vö. 14–15. 12–14. l.)

A mű bevezető részében vázolt módszertani nehézségek egyben rámutatnak a problémafelvetés sajátságos újdonságára is, amely Varga munkáját a magyar nyelvű fenomenológiaértelmezés középpontjába helyezi. A fenomenológia keletkezésének polifón történeteiből Varga Péter András két

vezérfonalat emel ki, amelyeknek a hatástörténetében is kifejtett „reformprogramjai” a husserli fenomenológia meghatározó alapelveivé válnak. Franz Brentano és Bernard Bolzano filozófiai teljesítményének mélyebb analízise mentén a szerző azt a megfigyelését próbálja meg érvényre juttatni, hogy a fenomenológia pregnáns értelemben a brentanoi metafizikai neutralitás és a Bolzano által kimunkált fogalmi apparátus találkozásából született. (Vö. 233.) A munka egyénisége és újdonsága éppen ennek az összefüggésnek a feltárásában ragadható meg, amely a magyar nyelvű olvasó számára először teszi világossá a husserli fenomenológiának tulajdonított fogalmi apparátus teleológiai egységét. A husserli fenomenológia eredetéhez mintegy alátámasztó, kitekintő reflexióként kapcsolódik az a heideggeri fenomenológiaértelmezés, amely a korai Heidegger a filozófia irányába tett első lépéseit meghatározta, s egyben a husserli fenomenológia eredetét is igazolta. A könyv ennél fogva öt átfogó fejezetben vizsgálja Brentano filozófiai reformját, Bolzano *Tudománytanát*, Brentano és Bolzano egymásra hatását, Edmund Husserl útját az önálló fenomenológiáig, végül pedig Martin Heidegger és a korai fenomenológia kapcsolatát. A továbbiakban szeretnék felvillantani néhány olyan összefüggést, amelyek Varga értelmezése szerint nem triviális módon, mégis alapvetően hozzájárulnak a fenomenológia filozófiai irányzatának kialakulásához.

Jogosan tesszük fel a kérdést, milyen tézisben foglalható össze a fenomenológia útját kirajzoló négy legjelentősebb filozófus közös útja. Varga a fenomenológia gyökereit a „minden megelőző filozófia elleni tiltakozás”-ként, „tabula rasa”-ként, „újrakezdésként”, Husserl szavaival „közös meggyőződés-ként” jellemzi. (Vö. 11.) Ez az újrakezdés azonban minden egyes szerző esetében „újra elkezdődik”, amelyet a szerző fejezetenként újabb hangsúllyal mutat be. Ennek az alapos kidolgozottságnak az eredményeképpen a fenomenológia keletkezése nem mutatható be egyetlen lineáris keletkezésben, hanem a keletkezés folyamatában, amely az egyes szerzők gondolatmenetét nem egy

már meglévő gondolatmenet folyamatába kapcsolja be, hanem önmagában hagyja kibontakozni, és az egyéni kibontakozáson keresztül finoman rámutat azokra az összefüggésekre és felfedezésekre, amelyek a mai értelemben vett fenomenológia fogalomtárában összegezhetők. A fenomenológia kiindulópontja mégis annak a schellingiánus közegeben növekvő Franz Brentanonak a székkfogláló előadásában rögzíthető, aki 1874. április 22-én először ismerte be a filozófia „válságos helyzetét”. A *Pszichológia empirikus nézőpontból* című munka intencionalitás-fogalma azokra a berlini tanulmányokra vezethető vissza, amelyek a Hermann Cohenre, Wilhelm Dilthey-re, és Kierkegaard-ra is hatást gyakorló Friedrich Adolf Trendelenburg neoarisztotelianizmusán keresztül Brentano számára a legnagyobb filozófiai impulzust jelentették. Brentano önálló útkeresésének nyomai az 1867-ben megjelent *Arisztotelész pszichológiája, különös tekintettel az alkotó lélekrészről szóló elmélete* című habilitációs munkájában lelhetők fel. Brentano szerint a pszichológia, pontosabban a pszichológiai ismeretelmélet és a logika olyan viszonyban állnak egymással, mint a gyógyítás művészete és a természettudomány biológiának vagy fiziológiának nevezett része. (Vö. 42.) A pszichológia és a logika viszonyának ilyen elrendezése figyelemre méltó elmozdulás Trendelenburg filozófiai pozíciójától, és egyben az első, a korai husserli fenomenológia által is értelmezhető módszertani problémafelvetéseket is tartalmazza. A *Pszichológia empirikus nézőpontból* című munkájában Brentano tulajdonképpen logika és pszichológia egymáshoz való módszertani viszonyának kérdését viszi tovább abból a szempontból, hogy hangsúlyozza a pszichológia észlelésen és tapasztalaton alapuló természettudományos eredetét. A pszichikai fenomének belső észlelése csak egy külső tapasztalat, egy másik tárgy észlelése folyamán válik láthatóvá. A belső észlelés ugyan a pszichikai jelenségekre vonatkozó ismereteink forrása, de csak forrás, amelyből ugyanúgy további intellektuális művelet révén kell tudományt építenünk, mint a külső jelenségek esetén. Az intencionalitás fogalma a

skolasztikus fenomenológiából eredeztethetően a pszichikai fenomén tartalmára vonatkozóan jelenik meg, az objektumra vagy immanens tárgyiságra irányuló aktusban. „A képzetben valamit elképze- lünk, az ítéletben valamit elismerünk vagy elve- tünk, a szeretetben szeretünk, a gyűlöletben gyű- lölünk, a vágyban vágyakozunk” – írja Brentano. (60.). Ennél a jól ismert tézisével azonban fontos hangsúlyoznunk Varga szerint, hogy Brentano az intencionalitás univerzalizálását ugyan speciális álláspontnak látta, azonban korántsem teljes újdonságnak abban az értelemben, ahogyan azt ma neki tulajdonítjuk. (Vö. 62.)

Varga már Brentano filozófiatörténet-elméleti koncepciójával kapcsolatban is hangsúlyozza a filozófus Kant-kritikáját, amelyben Brentano elutasítja a szemléletben fel nem mutatható *a priori* állításokat és a szemlélet tárgyainak a szemléletes tárgyakkal szemben történő értelmezését. A monográfia második fejezete, *Bernard Bolzano Tudománytana*, szintén a korabeli Kant-kritikából indul ki, és rámutat arra, hogy Bolzanonak a magánvaló dolog feltételezésére és az idő- és a tér-szemléletben való aprioricitására vonatkozó kanti kritikája hogyan válik a keletkező *Tudománytan* előzményévé. Bolzano 1810-es matematikai írása szerint Kant ugyan előfeltételezi az *a priori* és az empirikus ismeretek közötti különbséget, de „semmilyen magyarázatot nem ad erre a különbségre”. (74.) Bolzano problémája itt az *a priori* szintetikus ítéletek alapvető lehetőségére irányul. A szintetikus ítéletnek ugyanis a szemléletből kell erednie, a szemléletnek azonban nincsen olyan ki-tüntetett formája, amely az aprioricitást igazolná. Varga értelmezése szerint Bolzano Kant-kritikája arra irányul, hogy elkerülje az *a priori* szintetikus ítéletek tiszta szemléletből történő magyarázatát, ezért a szemléletet csak empirikus ismeretek forrásaként engedi meg. Eközben azonban elsikkad az analicitás kérdése, sőt úgy tűnik, hogy Bolzano „összelapítja” a kanti négyes ítéletfelosztást, és a tiszta szemlélet elutasításával az *a priori* szintetikus ítéleteket lényegében empirikussá fokozza le. (Vö. 75.) Bolzanót ezek a Kant-kritikán alapuló

matematikai tanulmányok vezetik az önálló logika megalapozásához, amelyet *Kísérlet egy új logikára, amelynek célja minden tudomány teljes átformálá- sa* címen jelentet meg 1837-ben. A munka célja az objektív igazság összefüggő rendszerének tudományszerű feltárása, amely már tényleges átmenetet jelent a *Tudománytan* szövegének keletkezéséhez. A *Tudománytan* „protofenomenológiájaként” jelöl- hető meg Varga értelmezése szerint Bolzano azon módszertani alapvetése, amely a logikát minden eddigi logikatan propedeutikájának kidolgozása- ként érti. Azáltal ugyanis, hogy a hagyományos lo- gikatankönyvek eleve „az ember számára” vizsgál- lódnak, elfedik az érvényességkérdést, azaz annak vizsgálatát, hogy ezek az igazságok miért érvénye- sek a számunkra. Ez a kérdés nagyon közel állna ahhoz, amit az érett fenomenológia feltesz, azon- ban Bolzano az érvényességkérdést végül átala- kítja az objektív érvényesség kérdésévé. (Vö. 90.) Ez a bolzanói tézis kapcsolódik össze Brentano intencionalitásdefiníciójával. A képzet tárgyára irányuló intenció ugyanis feltételezi a matériá- ul szolgáló objektív képzetet akkor is, hogyha az adott tárgyat éppen egyetlen gondolkodó lény sem fogja fel. Bolzano a képzetelmélet kimunkálása következtében jut el a reflexió mechanizmusának feltárásához, miszerint az összetett képzetről alko- tott reflexió szemléletét használjuk a továbbiakban a tárgy elgondolására.

A *Tudománytan* eddigi fejtegetéseire kevésbé koherens módon, a fenomenológiai recepció szá- mára mégis lényegien kapcsolódik hozzá a tárgy- nélküli képzet fogalma. Bolzano érvelése szerint a tárgy nélküli képzet jellemzője a képzet tárgy- nélkülisége: olyan képzet, amelynek nem tudunk tényleges tárgyat tulajdonítani. Varga értelmezése szerint ez a – Bolzano által sokszor használt példa- ként a kerek négyszög képzetében – nehezen meg- ragadható probléma kapcsolja össze Bolzano tudományszerűt a későbbi fenomenológiai recepcióval.

A monográfia harmadik részében Varga Péter András arra tesz kísérletet, hogy az eddig felvázolt útkeresések fenomenológiai szintézisére mutas- son rá azokon a tanítványi viszonyokon keresztül,

amelyek a későbbiekben a brentanói–bolzanói hatást továbbítják. A történet sajtóságotan szövevényes voltából a bécsi Brentano-iskola fokozatos Bolzano irányába történő eltolódása, és Brentano térvészése olvasható ki. Varga filológiai feltárása a monográfiának talán ebben a fejezetében mutatkozik a legtermékenyebbnek. Brentano nagy felháborodására, a mára feledésbe merült történet szerint Johann August Zimmermann és fia, Robert Zimmermann tevékenykedtek a leghatékonyabban a Bolzano-tanok népszerűsítésén. A husserli fenomenológia alapvetően Brentanóra visszavezetett eredetét nagyban megváltoztatja az az ismeret, amely Husserlt az egykori Zimmermann-tanítvány Twardowski habilitációs munkáján keresztül Bolzanóval összeköti. Tagadhatatlan, hogy a Brentano–Husserl leszármazási viszony a fenomenológiai mozgalom történetének megkerülhetetlen tézise. Mint Varga rámutat, Husserl Brentano lelkes hallgatójaként jegyzeteket készített az általa látogatott órákról, s beszerezte Brentano 1883-as *Válogatott pszichológiai kérdések* című előadássorozatát, amelyben Brentano részletesen tárgyalta a pszichikai fenoméneket meghatározó genetikai törvényszerűségeket. A husserli fenomenológia összefüggésében Varga kiemeli, hogy a pszichikai fenomének jellegzetessége az elmúláskor maradandó állomány hátrahagyása, amelynek külön törvényszerűségei vannak, és a deskriptív pszichológiai kutatás tárgya lehet. (Vö. 129.) Hogyha Husserl az intencionalitás fogalmát Brentanótól vette is át, azt radikálisan átalakította azáltal, hogy az empirikus irányultságú deskriptív pszichológiából egy transzcendentálfilozófiai keretbe helyezte. Az intencionalitásnak a transzcendentális fenomenológia szempontjából történő értelmezését valójában a Brentano-iskolában használatos fogalma befolyásolta a leginkább, amellyel Husserl 1894-ben konfrontálódik Kazimir Twardowski könyve alapján. Husserl Twardowskin keresztül találkozik először a bolzanói tárgy nélküli képzet fogalmával. A kérdés Husserl számára inentől kezdve abban fogalmazható meg, hogy miként egyeztethető össze a Brentano–Twardowski-féle

intencionalitásfogalom – azaz az a meggyőződés, hogy minden képzet egy tárgy képzete – és a tárgy nélküli képzetek anomáliája. (Vö. 173.) A fenomenológia a filozófia irányába történő döntő lépését akkor teszi meg, amikor a hagyományos kereteket elvetve radikális módon kizárólag a fenomenológia alapján kíván ismeretelméletet és ontológiát kialakítani.

A monográfia részletesen kitér Husserl *Prolegomenájának* keletkezéstörténetén keresztül a deskriptív pszichológia és a fenomenológia egymáshoz való viszonyára, melynek tisztázása végül a fenomenológiai redukcióhoz vezet. A brentanói pszichikai fenomén helyett Husserl a *Logikai vizsgálódásokban* az intencionális élmény terminust használja, amely a pszichikai fenomén valós-immanens konstitutív darabját jelenti. Husserl értelmezése szerint az ismeretelméleti kérdések csakis az intencionális analízisen keresztül tisztázhatók, ez pedig az aktus immanens tartalma alapján végezhető el. Varga felhívja a figyelmet arra, hogy Husserl ezen a ponton kapcsolódik vissza a Bolzano által megkülönböztetett szubjektív képzet mint a pszichikailag realizált képzet és annak materiáját alkotó objektív képzet viszonyára, amelyet nem érintenek a szubjektív képzet pszichikai különbségei. Husserl nem egyszerűen átveszi ezeket a fogalmakat, hanem azokat ismeretelméletileg mozgósíthatóan hasznosítja, pontosítja a definíciókat, és továbblép a tudati aktusok bizonyosságától azok tárgyainak bizonyossága felé. (Vö. 203.) Husserl célja ezen karteziánus keretből kilépve nem a tudás megszerzése, hanem a tudás mechanizmusának tisztázása.

Talán éppen ez a karteziánus szemléletmódtól történő eltérés eredményezi azokat a félreértéseket, amelyek a müncheni-göttingeni Husserl-tanítványok számára Husserl 1913-as *Eszmék egy tiszta fenomenológiához és fenomenológiai filozófiához* című munkája alapján megfogalmazódtak, és az elhíresült idealizmus-realizmus vitát kiváltották. A fenomenológia keletkezésének egyetlen gyengeségként jelölhető meg, hogy a munka érintőlegesen sem foglalkozik a Husserl körül már a